

MĂSURI ȘI STRATEGII DE COMBATERE A DEZINFORMĂRII MEDICALE

studiu documentar

decembrie 2022

Materialele elaborate în cadrul Direcției studii și documentare legislativă au caracter documentar și nu reprezintă punctul de vedere al Camerei Deputaților.

Documentele legislative oficiale au fost consultate în limba de origine, iar traducerea informațiilor relevante selectate nu reprezintă o traducere oficială, fiind furnizată ca un mijloc de înțelegere a unui document original, scris în altă limbă.

Baza de date cuprinzând totalitatea studiilor elaborate de Direcția studii și documentare legislativă poate fi accesată prin intermediul paginii de Intranet a Camerei Deputaților la adresa:

Documentare și sinteză: Any-Mary Julia
Consilier parlamentar - Direcția studii și documentare legislativă
Palatul Parlamentului, str. Izvor nr.2-4, sect.5, București
Tel: 021.316.03.65; 021.414.13.50/ 51, Interior 1350/1349, camera 5070
E-mail: doc@cdep.ro

A b s t r a c t

Peisajul omniprezent al rețelelor de socializare a creat un ecosistem informațional populat de o multitudine de opinii și de o cantitate fără precedent de date referitoare la numeroase subiecte. Domeniul medicinei se confruntă în mod similar cu diseminarea unei multitudini de informații, dintre care o cantitatea semnificativă sunt false, inexacte sau incomplete.

Internetul este lăudabil pentru că a democratizat accesul la informațiile de sănătate publică și a creat căi pentru IT în domeniul sănătății și al schimbului de informații medicale utile; dincolo de acest aspect pozitiv există și o dimensiune problematică, care privește dezinformarea medicală – caracteristică greu de ignorat și care aduce cu sine consecințe medicale și de sănătate publică cu impact pe durată medie și lungă.

Eforturile depuse de lumea medicală (practicieni și academicieni deopotrivă) împotriva dezinformării medicale sunt vizibile, însă această activitate este una cu caracter de permanență - școlile de medicină elaborează programe de învățământ pentru a-și educa cursanții despre cum pot combate dezinformarea medicală, medicii au început să-și informeze mai atent pacienții, comunitatea științifică medicală abordează cu mai multă deschidere comunicarea de informații privind conceptele-cheie ale cercetărilor.

CUPRINS

CONSIDERAȚII GENERALE.....	5
ACȚIUNI LA NIVELUL STATELOR PRIVIND COMBATEREA DEZINFORMĂRII	11
PRINCIPIILE DE BUNE PRACTICE PROPUSE DE OCDE	19
MĂSURILE DE COMBATERE A DEZINFORMĂRII ADOPTATE LA NIVELUL UNIUNII EUROPENE	21
ANALIZA CADRULUI LEGILATIV DIN FRANȚA IN ACȚIUNILE DE COMBATERE A DEZINFORMĂRII IN PERIOADA PANDEMIEI COVID-19	22
BIBLIOGRAFIE	34

Considerații generale

Impactul informațiilor medicale online - în peisajul și în contextul digitalizării medicinei și al actului medical - reprezintă un subiect care nu poate fi evitat, astăzi¹. Pacienții din întreaga lume au acces la cantități semnificative de resurse medicale cu caracter informativ. Internetul este accesat pentru o varietate de informații medicale, de la căutarea celei mai probabile surse a unui nou simptom până la o mai bună înțelegere a unui diagnostic recent. Datorită resurselor info-medicale digitale, ghidurilor în evoluție și cercetărilor emergente, și profesioniștii din domeniul medical beneficiază sub multiple aspecte (de la extinderea ariei de cunoaștere la facilitarea activităților zilnice)².

Informațiile medicale online se află la un nivel de accesibilitate și de detaliere greu de prevăzut cu doar o generație sau două în urmă. Această realitate dă posibilitatea oamenilor să privească cu mai multă acuitate și din perspective noi asupra stării lor de sănătate (și asupra sănătății familiilor lor).

Pe măsură ce informațiile medicale online au explodat, în mod natural au apărut și provocările legate - în principal - de exactitatea, validitatea și cuantificarea efectelor pozitive/negative pentru sănătate. Evident, la nivelul de percepție și utilizare a informațiilor medicale a apărut o falie din ce în ce mai accentuată între medici și pacienți. Aceste constatări contradictorii nu sunt în mod inerent negative (la nivelul efectelor). Dacă indivizii au acces la informații cu privire la starea sănătate și/ sau la prevenție / tratamente, acesta poate fi considerat un lucru pozitiv, în general. Provocarea constă în calitatea informațiilor medicale disponibile online. Atât medicii, cât și pacienții (conform cercetărilor sociologice) spun că dezinformarea medicală reprezintă o problemă importantă. Dezinformarea medicală online și pe rețelele sociale este în creștere de la an la an (conform cercetărilor sociologice).

Descoperirile indică necesitatea - pentru întreaga industrie a sănătății - de a crește cantitatea de informații medicale de încredere și exacte, oferind în același timp pacienților și furnizorilor spațiul și resursele necesare pentru a identifica informațiile medicale greșite. Acest lucru presupune existența unui dialog permanent între pacienți și furnizorii de sănătate (majoritatea pacienților fac asta - 71% dintre americani au spus că, cel mai probabil, și-ar folosi medicii sau furnizorii de asistență medicală ca sursă principală de informații medicale).

Interpretările incorecte ale informațiilor despre sănătate – mai ales în timpul focarelor epidemice și dezastrelor, spre exemplu - au adesea un impact negativ asupra sănătății mentale a oamenilor și cresc opoziția la vaccinare și pot întârzia furnizarea de îngrijiri medicale adecvate, arată o analiză a OMS³. Autorii concluzionează că efectele „infodemiei” și dezinformării în domeniul sănătății online pot fi contracarate prin „dezvoltarea de politici

¹<https://patientengagementhit.com/features/navigating-social-medias-public-health-medical-misinformation-problem>

²<https://www.msmanuals.com/home/news/editorial/2022/11/07/04/04/medical-misinformation>

³<https://www.who.int/europe/news/item/01-09-2022-infodemics-and-misinformation-negatively-affect-people-s-health-behaviours--new-who-review-finds>

legale, crearea și promovarea campaniilor de conștientizare, îmbunătățirea conținutului legat de sănătate în mass-media și creșterea alfabetizării digitale și a sănătății a oamenilor”.

Există deja numeroase studii care au analizat știrile false, dezinformarea și aspectele „infodemiilor” legate de sănătate. Dezinformarea a fost definită ca transmiterea de informații false sau inexacte destinate în mod deliberat să înșele/ manipuleze/ orienteze publicul; o categorie aparte a dezinformării o reprezintă transmiterea de informații inexacte/ invalide/ incorecte dar fără scopul prezumat al manipulării (fără a exista intenția, premeditarea). Autorii au adunat, comparat și rezumat astfel de dovezi pentru a identifica modalitățile de abordare a efectelor negative ale informațiilor false asupra sănătății publice.

Rețelele sociale precum Twitter, Facebook, YouTube și Instagram sunt esențiale în diseminarea rapidă și de anvergură a informațiilor. Repercusiunile dezinformării pe rețelele de socializare includ efecte negative precum „o creștere a interpretării eronate a cunoștințelor științifice, polarizarea opiniei, escaladarea fricii și a panicii sau scăderea accesului la asistență medicală”.

Răspândirea crescută a dezinformării legate de sănătate într-o situație de urgență medicală este accelerată de accesul ușor la conținutul online. *„În timpul crizelor precum focarele de boli infecțioase și dezastrele, supraproducția de date din mai multe surse, calitatea informațiilor și viteza cu care noile informații sunt diseminate creează un semnificativ impact social și asupra sistemului de sănătate.”*

Autorii au descoperit că rețelele sociale au propagat într-un ritm accelerat informații de slabă calitate legate de sănătate în timpul pandemiilor, crizelor umanitare și urgențelor sanitare. Ei notează că: *„(...) o astfel de răspândire a datelor nesigure pe teme de sănătate amplifică ezitarea la vaccinare și promovează tratamente nedovedite (ca având efecte pozitive)”*.

Mai multe studii au analizat proporția de informațiilor de tip „disinfo”/ dezinformări privind sănătatea - pe rețelele sociale - și au descoperit că aceasta a ajuns la 51% în postările asociate cu vaccinarea, până la 28,8% în postările asociate cu COVID-19 și până la 60% în postările legate de pandemii. Dintre videoclipurile YouTube despre bolile infecțioase emergente, s-a constatat că 20-30% conțin informații inexacte sau înșelătoare.

Experții și profesioniștii din domeniul sănătății sunt printre cei mai bine plasați actori sociali pentru a contracara dezinformarea și a direcționa utilizatorii către surse de informații bazate pe dovezi. Contramăsurile includ campanii de conștientizare pentru pacienți și pentru profesioniștii din domeniul sănătății, platforme cu date bazate pe dovezi, includerea dovezilor științifice în conținutul legat de sănătate în mass-media și eforturile de îmbunătățire a alfabetizării media și în domeniul sănătății.

„Promovarea și diseminarea informațiilor de încredere este crucială pentru guverne, pentru autoritățile din domeniul sănătății, pentru cercetători și clinicieni pentru a combate informațiile false sau înșelătoare privind sănătatea (publică) difuzate în rețelele sociale”, se arată în lucrare. În continuare se subliniază și că mediile reprezentate de canalele de social media pot fi folosite, de asemenea, și pentru a contracara informațiile false sau înșelătoare, dar că pot fi necesare studii suplimentare pentru a evalua cel mai bun format pentru o astfel

de informare și pentru a determina care canale funcționează cel mai bine pentru diferite populații, setări geografice și contexte culturale.

Analiza sistematică a constatat că oamenii resimt la nivel mental, social, politic și/sau economic efectele provocate de conținutul înșelător și/sau fals în materie de sănătate de pe rețelele sociale în timpul pandemiilor, urgențelor de sănătate și crizelor umanitare.

Cu toate acestea, nu toate efectele rețelilor sociale au fost negative în timpul pandemiei de COVID-19. Opt recenzii au raportat rezultate pozitive, iar unele au descoperit că mai multe platforme de social media au generat cunoștințe și conștientizare semnificativ îmbunătățite, o conformitate mai mare cu recomandările de sănătate și comportamente mai pozitive legate de sănătate în rândul utilizatorilor, comparativ cu modelele clasice de diseminare a informațiilor.

Studiile recunosc rolul rețelilor sociale în comunicarea și gestionarea crizelor în timpul urgențelor de sănătate, dar subliniază necesitatea de a contracara producerea de dezinformări pe aceste platforme. Sunt necesare eforturi locale, naționale și internaționale, precum și cercetări suplimentare.

„Cercetarea viitoare ar trebui să investigheze eficacitatea și siguranța măsurilor corective și intervenționiste bazate pe tehnologia digitală împotriva dezinformării și știrilor false în materie de sănătate și să adapteze modalități de a partaja conținut legat de sănătate pe platformele de rețele sociale fără mesaje distorsionate.”⁴

În timpul pandemiei de COVID-19, oamenii au fost expuși la cantități mari de dezinformare. Această „infodemie” a subminat măsurile-cheie comportamentale și farmacologice pentru a limita pandemia. Într-un studiu transversal al respondenților din **Germania**, s-a investigat⁵ prevalența percepută a dezinformării, strategiile pe care oamenii au raportat că le-au folosit pentru a discerne între informațiile adevărate și false și diferențele individuale în credințele în dezinformarea în trei momente din iunie 2020 până în februarie 2021. Au reieșit patru aspecte:

- în primul rând, a existat o creștere a prevalenței (percepute) a dezinformării în timp;
- în al doilea rând, cele mai „crezute” afirmații false includ că virusul nu este mai rău decât gripa și că UE a aprobat vaccinuri periculoase;
- în al treilea rând, încrederea în canalele/ mediile de dezinformare și materialele promovate de acestea a fost asociată cu sprijinul pentru partidul de extremă dreapta AfD, de dependența de tabloide, vecini și rețelele sociale pentru informare și de nivelurile inferioare de educație;
- în al patrulea rând, doar jumătate dintre respondenți (aproximativ) au raportat utilizarea unor strategii de „validare”, precum verificarea coerenței între diferite surse pentru a identifica informațiile greșite.

⁴ <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9421549/>

⁵ www.ejhc.org - Misinformation in Germany During the Covid-19 Pandemic

Astfel de cercetări și rezultatele lor sunt utile dezvoltării de strategii referitoare la creșterea capacității de a discerne informațiile exacte de cele înșelătoare sau pentru *target*-area unor medii specifice (de exemplu, cartierele cu rate ridicate de migrație sau cu probleme grave economico-sociale) cu programe-suport de promovare a informațiilor accesibile și de calitate.

De la începutul anului 2020, COVID-19 a dominat peisajul informațional global și național, oamenii fiind expuși la o cantitate copleșitoare și variată de informații despre virus, inclusiv informații statistice despre infecții, mortalitate și rate de vaccinare, informații medicale despre simptome, tratamente și teste precum și informații din zona politicilor privind restricțiile și măsurile comportamentale pentru a reduce răspândirea virusului.

Încrederea scăzută în instituții poate crește înclinația oamenilor de a valida dezinformarea și poate crea o „spirală descendentă a neîncrederii”. Foarte important, cercetările au descoperit că încrederea în guvern, oamenii de știință și autoritățile din domeniul sănătății sunt predictorii puternici ai respectării măsurilor de protecție.

Lipsa încrederii instituționale poate fi, de asemenea, legată de inculcarea mentalității conspiraționiste (s-a descoperit că adeziunea la încrederea într-o „conspirație generală COVID-19” prezice sau premerge credinței în alte conspirații vizând teme conexe sau distincte).

Pandemia de COVID-19 a fost prima criză globală de sănătate publică care s-a desfășurat pe deplin în era digitală. Prin urmare, tehnologiile digitale și rețelele sociale au permis și amplificat răspândirea dezinformării și, astfel, au intensificat impactul negativ al acesteia. La categoria promotorilor „impactului negativ” un rol aparte a avut mass-media „alternativă” (care se prezintă adesea ca un „corector democratic” pentru instituțiile de știri tradiționale). Statistic s-a constatat o creștere substanțială a postărilor în acest interval de timp; majoritatea postărilor au reflectat rapoartele mass-media de masă în ceea ce privește subiectele acoperite (de exemplu, statisticile COVID-19; gestionarea crizelor de către guvern), nuanțarea intervenind la interpretarea datelor. Interacțiunile (aprecieri, distribuirii, comentarii) au crescut în timp, reflectând probabil un interes din ce în ce mai mare pentru pandemie.

Pe măsură ce Internetul devine omniprezent, factorii de decizie politică resimt nevoia unor strategii adecvate pentru a pregăti societatea pentru realitățile dezinformării. „Primul pas constă în identificarea și contracararea grupurilor care răspândesc în mod deliberat dezinformarea, dar (se pune întrebarea) ce face societatea cu informațiile false lăsate în urmă? Mai îngrijorător, cum poate o democrație construită pe principiul libertății de exprimare să combată dezinformarea răspândită din greșeală de către propriii cetățeni, fără a se angaja în cenzură?⁶”.

⁶ <https://www.csis.org/countering-misinformation-lessons-public-health>

Tensiunea dintre libertatea de exprimare și efectele negative ale dezinformării ridică întrebări despre responsabilitatea abordării strategiilor: cine este responsabil de adoptarea și implementarea acestora? Comunitatea politică, guvernele, societatea civilă, platformele social media? Cercetările sociologice – fără a fi concludive – au remarcat și o tendință de „predare a responsabilităților” de către factorii menționați.

Giganții rețelelor sociale precum Twitter și Facebook sunt poziționați în mod unic pentru a aborda frontal dezinformarea (controlează datele de pe platformele lor, dar au continuat să sub-raporteze dezinformarea în timp ce încercau să implementeze soluții interne). Cercetătorii și organizațiile societății civile au întreprins - de partea lor - demersuri utile legate de amploarea dezinformării, dar analizele acestora au fost adesea incomplete, lipsindu-le accesul neîngrădit la datele controlate de companiile de social media. În esență, societățile s-au văzut implicate în situații neexplorate anterior – controlul răspândirii informațiilor online nu a fost niciodată un obiectiv rezonabil într-o democrație, aceasta fiind o problemă nouă.

Dezinformarea online poate fi (considerată) nouă, dar modul în care informațiile se răspândesc în rețelele online este remarcabil de similar cu modul în care boala se difuzează în rețelele interpersonale. La începutul anilor '60, epidemiologii au propus ca modelarea matematică a răspândirii bolilor să fie aplicată și la modelarea răspândirii zvonurilor în societate (existând un număr de studii relevante despre cum modelele epidemiologice pot fi aplicate îndeaproape și la răspândirea informațiilor pe rețelele sociale).

Principiul „sistemului rezistent prin prevenirea focarelor” oferă un model util pentru combaterea dezinformării. În loc să se implice în cenzură pentru a contracara actorii sau ideile în mod individual, factorii de decizie politică și industria ar trebui să se concentreze pe construirea unui sistem informațional rezistent/ rezilient, pregătit să atenueze impactul dezinformării fără a restricționa piața liberă a ideilor. Acest sistem informațional rezilient ar trebui să fie modelat precum un sistem de sănătate rezistent/ imun: consolidat de un public implicat și informat, conceput pentru a proteja grupurile vulnerabile și expuse riscului și dotat cu toate instrumentele necesare pentru a preveni, detecta și răspunde față de amenințările emergente. Platformele de social media, societatea civilă și guvernele trebuie să lucreze împreună pentru a construi acest tip de sistem informațional rezilient, care poate atenua răspândirea dezinformării dăunătoare fără a restricționa schimbul liber de idei.

Prin urmare, combaterea dezinformării presupune: o masă critică formată de un public corect informat/ educat, un dialog permanent între părțile implicate precum și consolidarea responsabilității sociale a mediilor de comunicare (în cadrul implementării măsurilor de combatere a epidemiei Ebola s-a observat că educarea publicului larg cu privire la modul de prevenire a bolii este la fel de importantă ca și vindecarea bolnavilor).

Sistemele informaționale reziliente trebuie astfel concepute pentru a-i proteja pe cei mai vulnerabili (ținând cont de anumite grupuri demografice, mai sensibile la informațiile înșelătoare și/sau false din mediul online; de exemplu, generațiile mai în vârstă sunt mai predispuse să fie induse în eroare de dezinformarea online – un studiu a constatat că persoanele de peste 65 de ani au de trei până la patru ori mai multe șanse să accepte și să

distribuie știri false/ incorecte decât persoanele din grupul de vârstă 18-29 de ani⁷) Factorii politici ar trebui să colaboreze strategic cu grupurile de *advocacy* și entități de tipul AARP, pentru a lansa programe de alfabetizare media pentru grupurile expuse riscului.

Activarea măsurilor de combatere a dezinformării presupune analiza rețelelor sociale, cartografierea fluxurilor de informații raportat la structura comunităților, identificarea „punctelor fierbinți”, identificarea comunităților „izolate” (care sunt, în același timp, și subiecți expuși dezinformării dar și vectori pentru astfel de informații) care resping informațiile provenite din sursele de autoritate. Rețelele închise tind să consolideze dezinformarea deoarece: cantitatea de informații este relativ mică, prin urmare mai facil de răspândit și de consolidat, algoritmi favorizează predilecția conținutului – prin urmare buclele de feedback pot fi exacerbate. Cercetările arată că oamenii răspund mai bine atunci când sunt expuși la mai multe surse de informații în afara „camerei de ecou” – ceea ce crește probabilitatea evaluării cu acuratețe a credibilității informațiilor – decât să li se spună direct că greșesc/ persistă în eroare. Cu titlu exemplificativ, [Moonshot](#), un start-up axat pe contracararea extremismului violent în mediile online (înființat în 2015), a dus o muncă de pionerat în dezvoltarea de tehnologii de evaluare a publicului/ persoanelor care „consumă” conținut extremist (și conspiraționist) dezvoltând Redirect Method, în parteneriat cu Jigsaw, inițial cu scopul combaterii propagandei ISIS și suprematismului alb și ulterior modificată pentru a combate dezinformarea (în esență metoda urmărește conectarea persoanelor vulnerabile / expuse riscului la noi surse de informații la care altfel nu ar fi fost expuse online).

Evident, strategiile „anti-disinfo” oricât de comprehensive și de generoase ar fi în obiectivele urmărite nu vor putea acoperi spectrul integral al utilizatorilor rețelelor online (două categorii fiind importante – liderii de opinie în răspândirea informațiilor false/ dezinformărilor și respectiv adepții, cei care se implică pozitiv dar fără o dorință inițială de a răspândi dezinformarea). În privința strategiilor, de regulă acestea converg spre trei puncte comune (indiferent de aria în care are loc dezinformarea): faptele verificate (sursele valide) trebuie „să-și găsească publicul” la fel de repede și în proporție superioară răspândirii știrilor false și adepților lor; trebuie răspândită încrederea în mass media tradițională și autoritatea raportărilor bazate pe fapte; nu în ultimul rând trebuie consolidate „vocile independente” (cu discernământ rațional).

[Pedro Burgos](#), unul dintre numeroșii experți în problematica sustenabilității audiențelor, consideră că impactul strategiilor are cel mai mare potențial la nivel local, unde știrile sunt adesea mai puțin polarizate decât la nivel național (teme precum „îmbunătățirea condițiilor dintr-un spital comunitar” sunt nepartizan - de la acestea pornind se pot deschide linii de comunicare pe teme de sănătate publică și la alte paliere: vaccinare, prevenție, dezinformare medicală/ epidemiologică etc.).

⁷ [Ebola detectives race to identify hidden sources of infection as outbreak spreads \(nature.com\)](#)

Acțiuni la nivelul statelor privind combaterea dezinformării

În **Franța, Germania, Malaezia, Rusia și Singapore** au fost adoptate legi împotriva răspândirii de știri false și a dezinformării privind sănătatea⁸.

Începând cu 2018, **Germania** a cerut platformelor de rețele sociale să elimine discursurile instigatoare la ură sau informațiile false în 24 de ore, amenințând cu amenzi maxime de 50 de milioane de euro (43,9 milioane de lire sterline sau 60,4 milioane de dolari). Argumentul pentru o astfel de legislație este că ar putea forța companiile de rețele sociale să auto-reglementeze, în sensul a controla conținutul. Mass-media tradițională (ziare, TV, radio) sunt considerate „editori”, fiind supuse reglementării. Platformele de social media oferă publicului o „voce” pentru a face schimb de informații (cele mai comune surse de informații despre vaccinare, de exemplu, sunt nu de puține ori persoane fără expertiză). Dar companiile de social media au susținut că nu sunt editori și au o responsabilitate minimă în a verifica postările, deși au fost de acord să ia unele decizii editoriale și să verifice faptele.

Incriminarea pentru transmiterea de știri false a implicat consecințe la nivelul libertății de exprimare. Evaluarea legii germane⁹ a arătat că, companiile deținătoare ale rețelelor de socializare au avut mai curând o atitudine adversă față de riscuri, reducând libertatea de exprimare și cenzurând materialele inclusiv legitime. În **Rusia**, penalizarea severă a înăbușit criticile la adresa guvernului.

Între alternativele propuse la dezinformare (și penalizarea prin lege) „inocularea” publicului împotriva informațiilor false prin creșterea alfabetizării media reprezintă metoda optimă, însă este de durată (deși la nivelul Uniunii Europene eforturile sunt considerabile, [spre exemplu](#)). Dar a contracara narațiunile emoționale care speculează temerile umane profunde nu presupune doar mecanisme specifice mass-media. Trebuie să se decidă dacă companiile de social media sunt editori și este nevoie de legislație care să le ghideze să își ajusteze algoritmi și să determine în ce măsură informațiile trebuie să fie echilibrate și verificate, iar utilizatorii direcționați către surse exacte. De exemplu, sistemele de certificare ar putea evalua acuratețea conținutului în ceea ce privește sursele trasabile, conflictele explicite de interese, conformitatea etică și raportarea veniturilor.

S-a mai evidențiat că guvernele, oamenii de știință și autoritățile din domeniul sănătății trebuie, de asemenea, să își asume responsabilități suplimentare. În loc de site-uri web oficiale pasive, încărcate de informații, comunicările trebuie să ajungă la oamenii de pe platformele de socializare – oferind conținut la fel de captivant ca și vectorii dezinformării. Aceasta ar putea include mai multe informații vizuale, *meme*, povești emoționale, mai multe limbi și implicarea liderilor comunității locale. În același timp, din zona specialiștilor OSINT sunt puse la dispoziție [instrumente utile](#).

⁸ <https://www.bmj.com/content/372/bmj.n272>

⁹ <https://www.loc.gov/law/help/social-media-disinformation/germany.php>.

Evident, trebuie luată în considerare și incriminarea persoanelor care au provocat daune/ victime prin vehicularea de informații false. Libertatea de a dezbate și de a permite publicului să ridice preocupări legitime legate de vaccinare (de exemplu) nu ar trebuie să cauzioneze daunele provocate cu rea-intenție (care trebuie penalizate de lege).

Ca vehicul pentru informații transparente, faptice și exacte, precum și ca facilitator al interacțiunii bidirecționale dintre instituții și cetățeni, comunicarea publică are un rol deosebit de important în acest context¹⁰. Prin facilitarea accesului cetățenilor la informațiile oficiale, așa cum sunt dezvoltate sau transmise de instituțiile publice, comunicarea publică poate ajuta guvernele să utilizeze resurse informaționale cu autoritate și să îi ajute pe cetățeni să diferențieze faptele de opinii, ceea ce este esențial pentru democrațiile consolidate.

Pe măsură ce tacticile de dezinformare au devenit mai sofisticate, la fel a devenit și înțelegerea teoretică a ceea ce inițial intra la categoria generală a „știrilor false”. Dezinformarea implică situații distincte: una ar fi atunci când informațiile false sau înșelătoare sunt partajate/ vehiculate, dar fără premeditare sau fără intenția de a provoca daune (persoana care transmite astfel de informații poate să nu fie conștientă că informațiile sunt false, considerându-le veridice). O a doua situație se referă la conținutul înșelător partajat cu bună știință cu intenția de a provoca un rău. O situație periculoasă este aceea în care informațiile contrare celor promovate de state/ guverne sunt promovate de asocieri sau individualități cu autoritate epistemică (sau presupuse ca fiind astfel) care, din varii motive și construind scenarii în jurul unor informații inexacte (nu false), contribuie la întreținerea neîncrederii publice, alimentând alte teorii ale conspirațiilor (cazul cel mai dezbătut, probabil, este cel al lui Sucharit Bhakdi și al lui Michael Palmer privind afectarea generală a organelor în urma vaccinului COVID-19).

Într-un sondaj OCDE¹¹ privind comunicarea publică s-a remarcat că, comunicarea pro-activă, în timp real și transparentă, reprezintă mijlocul principal de prevenire a răspândirii dezinformării, în același timp cu realizarea altor obiective de politici publice. Concentrarea pe prevenire este deosebit de importantă - evitarea răspândirii falsului în primul rând este mai eficientă decât corectarea acesteia odată ce a prins rădăcini. Astfel de eforturi necesită anticiparea potențialelor neînțelegeri sau atacuri „dezinformaționale”, ceea ce înseamnă ascultarea și interacțiunea cu publicul pentru a-și identifica preocupările și pentru a umple eventualele lacune. Mai mult, studiile au arătat că, dacă oamenii sunt avertizați cu privire la eforturile de a semăna îndoială, ei sunt mai rezistenți la a fi influențați de conținut înșelător. O gamă largă de practici de comunicare sunt bine ancorate în acest spațiu și ar trebui aplicate. Printre altele, acestea includ adaptarea conținutului la diferite grupuri în conformitate cu riscurile și vulnerabilitatea la expunere (inclusiv factori legați de evitarea știrilor și încrederea scăzută în guvern); monitorizarea tendințelor și înțelegerea nevoilor publicului; completarea proactivă a lipsurilor de informații și date; urmărirea conținutului

¹⁰ <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/ce2619da-en/index.html?itemId=/content/component/ce2619da-en>

¹¹ https://www.oecd-ilibrary.org/governance/building-resilience-to-the-covid-19-pandemic-the-role-of-centres-of-government_883d2961-en

problematic în timp real; și asigurarea că comunicările, inclusiv despre incertitudine, rămân oneste, deschise și demne de încredere.

Totuși, aceste practici, precum și elementele instituționale sunt inextricabile din eforturile de promovare a unui ecosistem informațional favorabil (spațiul în care comunicarea publică este primită de cetățeni și părțile interesate). Caracteristicile și actorii din cadrul acestuia pot ajuta la a determina cât de profilat și răspândit poate deveni conținutul problematic, precum și modul în care sursele și faptele de autoritate vor fi primite de public.

Factori care pot/ trebuie luați în calcul: reziliența spațiului civic al unei țări; cadrul de reglementare privind transparența și supravegherea platformelor social media; capacitatea cetățenilor de a recunoaște și de a respinge informațiile false și/sau înșelătoare (alfabetizarea digitală); diversitatea, independența și calitatea mass-media. Întrucât acești factori nu țin de competența directă a comunicatorilor publici, guvernele și agențiile guvernamentale ar trebui să ia în considerare și politicile de sprijinire a consolidării unui ecosistem media/ informațional rezilient (cum ar fi prin construirea de relații transparente și constructive platformele de social media și mediul on-line; sprijinirea eforturilor de alfabetizare media și digitală; promovarea participării publice și a jurnalismului bazat pe fapte; efectuarea de cercetări privind provocările și oportunitățile în acest domeniu).

Tehnologiile cu evoluție rapidă, inclusiv creșterea rețelelor sociale și ubicuitatea comunicațiilor și a mesageriei mobile, au modificat dramatic ecosistemul media și informațional, perturbând modelele tradiționale de comunicare și ocolind metodele stabilite anterior de verificare și partajare a știrilor și a datelor. Pe de o parte, această schimbare a permis o colaborare mai eficientă în cadrul și între guverne și părțile interesate. Pe de altă parte, a multiplicat oportunitățile de răspândire a conținutului problematic. Până în prezent, totuși, guvernele au făcut față acestor schimbări în mare parte prin abordări ad-hoc și izolate.

Deși existența falsurilor nu este nouă, capacitatea sa de amplificare globală prin intermediul platformelor online reprezintă o nouă amenințare pentru democrații. Ecosistemul media a aderat cândva la un model de comunicare în masă de tip *unul-la-mulți*, în care guvernele și alte instituții au împărtășit în mare măsură informații cu publicul prin intermediul instituțiilor de știri. Astăzi, funcționează din ce în ce mai mult pe un model de comunicare *multi-la-mulți* sau în rețea. În acest context, actorii din ecosistemul media sunt atât producători, cât și consumatori de știri, iar prin interacțiunea pe platformele de social media și rețelele private de mesagerie, ei pot împărtăși informații publicate pe un număr tot mai mare de site-uri web de agregare a știrilor și de difuzare a opiniei care ar putea să nu adere la standarde jurnalistice. Digitalizarea tot mai mare a angajamentului *unu-la-unu* prin mesaje text și alte mijloace a sporit potențialul de răspândire a dezinformării și prin comunicarea interpersonală.

Aceste constatări indică un deficit în încrederea societății în toate sursele de știri. Această scădere a încrederii în mass-media este însoțită de temeri profunde cu privire la combaterea dezinformării.

Pe lângă faptul că reprezintă o provocare pentru eforturile comunicatorilor publici de a transmite informații corecte, scăderea încrederii atât în guverne, cât și în mass-media, are consecințe asupra dorinței publicului de a participa la viața democratică. Cercetările au arătat, de exemplu, că scăderea încrederii în sursele de informație respectate anterior și dezacordul care rezultă cu privire la faptele de bază pot cauza sau agrava erodarea dialogului public (în dimensiunea conversațională), contribuind la paralizia politică, creșterea dezinteresării între grupurile societale și incertitudinea politicii. Scăderea încrederii publicului este o tendință complicată și îngrijorătoare din perspectiva diminuării capacității guvernelor de a propune soluții politice (pentru situații de genul epidemiei COVID-19, dar și pentru combaterea schimbărilor climatice etc.).

În contextul dat, era evident că guvernele vor adopta propriile strategii de contracarare a dezinformării. De multe ori, acestea au trebuit să privească „multiplu” (teoriile conspirațiilor și vectorii/ victimele acestora „fuzionând” – 5G spre exemplu cu COVID19 însă exemplele sunt mai numeroase) motiv pentru care elaborarea de ghiduri care să trateze la modul general problema „fake news” și dezinformarea a devenit prioritară. Cu atât mai mult cu cât dovezile tot mai dense numeric ale legăturii stabilite între amenințările online și cele offline (generate de răspândirea dezinformării).

Bunele practici consacrate în comunicarea riscurilor s-au dovedit a fi foarte utile în abordarea și depășirea dezinformării greșite.

Din țările chestionate de OCDE, puțin peste jumătate (54%) dintre centrele guvernamentale au dezvoltat sau adoptat o definiție a cel puțin unuia dintre termenii „dezinformare” sau „informare defectuoasă”. De exemplu, Republica Coreea a utilizat definițiile stabilite de [Korea Press Foundation](#), care este o instituție publică ce are misiunea de a sprijini sistemul media și informațional al țării. Trei dintre țările care nu definiseră acești termeni specifici au dezvoltat definiții pentru termeni înrudiți, cum ar fi „atac informațional” (Estonia), „zvon” (Iordania) și „informații erronées” („informații incorecte”, Maroc). Respondenții au remarcat că identificarea și clasificarea cadrelor și limbajului comune îi ajută pe comunicatori să încadreze provocările și oportunitățile cu acuratețe, să colaboreze mai eficient și să identifice o cale comună.

În ceea ce privește țările care au dezvoltat strategii, există unele aspecte comune în domeniul obiectivelor urmărite. La un număr de 15 țări care au raportat că au o strategie definită la nivel guvernamental pentru a contracara dezinformarea, primele trei obiective au inclus „creșterea rezistenței societății la dezinformare”, „ajutarea funcționarilor publici să înțeleagă amenințarea reprezentată de dezinformare” și „ajutarea funcționarilor publici să răspundă la dezinformare.” Configurarea obiectivelor interne (sprijinirea funcționarilor publici) cât și externe (creșterea rezistenței/rezilienței societății) în strategiile de combatere a dezinformării indică faptul că guvernele conceptualizează aceste orientări ca instrumente utile în formularea de răspunsuri la problemele societale de ansamblu, precum și pentru sprijinirea inițiativelor și serviciilor de zi cu zi.

Eforturile de armonizare și consolidare a strategiilor de comunicare publică pot îmbunătăți viteza, coerența și transparența mesajelor publice și pot să ofere îndrumări și un cadru referențial pentru ca oficialii publici să urmărească și să răspundă la dezinformări. Subliniind în mod explicit scopul, metodele și principiile de abordare a provocărilor relevante, guvernele pot contribui la asigurarea faptului că inițiativele de comunicare publică maximizează impactul și sunt urmărite într-o manieră coerentă cu obiectivele guvernamentale mai largi. În timp ce crearea unei strategii este un prim pas important spre combaterea dezinformării, comunicarea internă despre strategie și instruirea persoanelor cu privire la modul de aplicare a acesteia sunt esențiale pentru implementarea eficientă a acesteia. În cele din urmă, o mare parte din valoarea documentelor de orientare constă în capacitatea de a consolida și raționaliza inițiativele altfel dispersate.

Odată cu dezvoltarea definițiilor și strategiilor, guvernele au stabilit, de asemenea, structuri organizaționale pentru a ajuta la combaterea dezinformării. Dintre cei chestionați, 64% au indicat că există structuri, echipe sau persoane responsabile pentru comunicare în domeniul de combatere a dezinformării. Analiza arată că multe dintre aceste echipe sunt structurate în jurul monitorizării conversațiilor online și a diseminării de informații corecte folosind platformele online.

În **Regatul Unit**, de exemplu, Unitatea de Răspuns Rapid (RRU) este compusă din analiști-editori, oameni de știință în domeniul analizei datelor, personalități mass-media și experți digitali (cyber) aferenți centrului guvernamental care monitorizează conversațiile online pentru a identifica problemele emergente și care alertează (ulterior) departamentele guvernamentale cu privire la subiectele în evoluție (evaluând și eficacitatea comunicării). RRU adoptă o abordare personalizată, lucrând îndeaproape cu departamentele din guvern pentru a se asigura că utilizatorii accesează rezultatele căutării (tematice) și conținutul rețelelor sociale în baza unor informații corecte¹². Rolul unității în calitate de coordonator al departamentelor și agențiilor include, de asemenea, furnizarea de rapoarte zilnice de monitorizare a știrilor online, de rapoarte săptămânale și/sau comandate precum și de produse personalizate de informare a ofițerilor de presă și a specialiștilor media de la nivelul guvernării.

Unul dintre beneficiile importante ale stabilirii unei astfel de structuri este oportunitatea pe care aceasta o oferă pentru o concentrare consecventă și strategică pe consolidarea capacității și diseminarea rezultatelor..

Guvernul Regatului Unit a dezvoltat și alte structuri și linii directoare pentru a răspunde la dezinformare - pe lângă Unitatea de răspuns rapid (RRU) trebuie menționat cadrul RESIST și elaborarea unui curs de instruire privind înțelegerea dezinformării.

¹² <https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20200203104056/https://gcs.civilservice.gov.uk/news/alex-aiken-introduces-the-rapid-response-unit/>.

Setul de instrumente RESIST pentru combaterea dezinformării

Serviciul guvernamental de comunicare al Regatului Unit (GCS) a dezvoltat setul de instrumente RESIST pentru a ajuta profesioniștii comunicării din sectorul public, ofițerii politici, managerii superiori și consilierii speciali să dezvolte răspunsuri adecvate la dezinformare. RESIST (acronim) înseamnă:

- Recunoașterea dezinformării;
- Avertizarea timpurie;
- Perspectiva situațională;
- Analiza impactului;
- Comunicarea strategică;
- Urmărirea rezultatele¹³.

Înțelegerea dezinformării – Government Communication Service International (GCSI) oferă, în acest scop, un program de instruire tematică „Cum să recunoașteți și să răspundeți la dezinformare în calitate de comunicator guvernamental”. Cursul este disponibil pentru toți angajații GCS. Cele șase module ale cursului sunt săptămânale, participanții fiind evaluați la finalul acestora¹⁴.

Pe lângă instruire, evaluarea este un alt instrument cheie pentru comunicatorii publici. Evaluarea ajută la asigurarea faptului că respectivii comunicatori pot să elimine cu succes falsitățile, ajută la identificarea provocărilor în combaterea dezinformării și oferă lecții pentru depășirea acestora. Prin evaluarea regulată a acestor activități, așa cum este realizată, de exemplu, de Centrul Național de Securitate Cibernetică din **Țările de Jos**, guvernele pot în mod sistematic aprecia ceea ce funcționează și ce nu în contextul național.

Relativ la coordonarea interguvernamentală în combaterea dezinformării, în **Italia**, de exemplu, în aprilie 2020, a fost înființat un grup de lucru pentru a facilita colaborarea între centrul guvernamental dedicat, Departamentul Protecției Civile, Ministerul Sănătății, Ministerul Afacerilor Externe și Autoritatea de Reglementare a Comunicațiilor din Italia (AGCOM).

Instrumentele suplimentare/ auxiliare, cum ar fi buletinele informative săptămânale, pot contribui la creșterea gradului de conștientizare a problemelor și amenințărilor și pot servi drept bază pentru mecanisme suplimentare de coordonare. În **Franța**, SIG trimite un buletin informativ săptămânal în cadru interguvernamental, pentru a reliefa tendințele recente legate de dezinformare și pentru a contribui, astfel, la formularea unui răspuns coordonat la nivelul întregului guvern.

Guvernele au un rol important în combaterea dezinformării, dată fiind capacitatea lor de centralizare, posibilităților de mobilizare a resurselor în timp util și distribuirea eficientă a orientărilor/ ghidurilor la nivelurile sub-naționale (comunități locale, regionale).

¹³ Setul de instrumente oferă departamentelor cele mai bune practici pentru monitorizarea, evaluarea și combaterea dezinformării. Setul complet de instrumente este disponibil public online la <https://gcs.civilservice.gov.uk/publications/resist-counter-disinformation-toolkit/>

¹⁴ <https://gcs.civilservice.gov.uk/courses/understanding-disinformation-in-partnership-with-gcsi/>

În ianuarie 2019, la nivelul executivului din **Canada**, miniștrii Siguranței publice și pregătirii pentru situații de urgență și Apărării naționale au anunțat un Plan de salvagardare al alegerilor generale (care urmau a avea loc în acel an¹⁵). Primul pilon al planului, *Îmbunătățirea pregătirii cetățenilor*, a creionat un cadru solid de comunicare publică, care includea un proces clar și imparțial de informare a publicului cu privire la orice incidente care amenințau capacitatea Canadei de a organiza alegeri libere și corecte (*Protocolul public privind incidentele electorale critice*), un program de creștere a „imunității civice” a cetățenilor împotriva dezinformării online (*Inițiativa cetățeniei digitale*), resurse suplimentare pentru o campanie de conștientizare a securității cibernetice (*Get Cyber Safe*) și un raport public privind amenințările cibernetice la adresa procesului democratic al Canadei (redactat de agenția de securitate cibernetică a țării).

Protocolul public privind incidentele electorale critice a fost administrat de un grup de înalți funcționari publici în format intra-guvernamental/ inter-ministerial, care includea grefierul Consiliului Privat, consilierul pentru Securitate Națională și Informații al prim-ministrului, ministrul adjunct al Justiției și Procurorul General-adjunct, ministrul adjunct al Siguranței publice și ministrul adjunct al Afacerilor externe.

În urma alegerilor din 2019, elementele Planului au fost supuse unor evaluări interne și/sau independente, care au confirmat utilitatea și relevanța Planului. Pentru a proteja viitoarele alegeri canadiene, măsurile cheie au fost îmbunătățite și reînnoite pentru anul 2021 și ulterior.

Diversificarea mesagerilor și platformelor de promovare a informațiilor verificate este o altă componentă importantă a succesului eforturilor de corectare a falsurilor. Platformele guvernamentale în sine sunt limitate în acoperirea lor, în special segmentelor de public care au mai puțină încredere în instituții – un public critic pentru narațiunile de contra-dezinformare. Valorificarea vocilor și platformelor indivizilor și grupurilor care se bucură de un nivel ridicat de încredere în societate poate ajuta la amplificarea mesajelor guvernamentale și la creșterea fiabilității lor percepute în rândul populațiilor greu accesibile.

O inițiativă implementată de Finlanda la începutul pandemiei ilustrează modul în care vocile externe pot avea un rol-cheie întru mobilizarea rapidă a mesajelor eficiente. Guvernul a apelat la Agenția Națională pentru Aprovizionare de Urgență – o rețea stabilită de autorități, în parteneriat cu mediul de afaceri și industrie, care urmează să fie activată ca răspuns la provocările de securitate – pentru a ajunge la public cu informații exacte despre pandemie, încurajând *influencerii* să amplifice mesajele. În colaborare cu partenerii din sectorul privat, guvernul a distribuit materiale săptămânale *via* e-mail „vocilor influente”, din societatea finlandeză cu date/fapte despre COVID-19 și cu conținuturi gata redactate pentru canalele de socializare. Campania a fost bine primită, un sondaj în rândul persoanelor care au urmărit conturile participante a constatat că 97% dintre respondenți au considerat că

¹⁵ <https://www.canada.ca/en/democratic-institutions/news/2019/01/safeguarding-elections.html>; https://ec.europa.eu/info/publications/action-plan-disinformation-commission-contribution-european-council-13-14-december-2018_en

informațiile despre virus partajate de *influenceri* sunt de încredere și aproape jumătate au spus că și-au schimbat comportamentul în timpul pandemiei datorită mesajelor primite¹⁶.

După cum s-a văzut în cazul **Finlandei**, folosirea *influenceri*-lor din rețelele sociale pentru a amplifica mesajele guvernamentale poate fi un instrument eficient, cu condiția să fie realizată într-o manieră transparentă și orientată spre interesul public.

În **Belgia**, oamenii de știință, mai degrabă decât politicienii, au susținut *briefing*-ul zilnic al guvernului despre COVID-19, acompaniați de o echipă de răspuns rapid/ *rapid-response team*, formată cu participarea departamentelor relevante. Acest lucru a permis ca *briefing*-urile zilnice să contracareze în mod eficient dezinformarea, să depolitizeze și să consolideze măsurile luate pentru a reduce răspândirea virusului, precum și să sublinieze importanța acordării atenției efectelor secundare ale virusului, cum ar fi impactul asupra sănătății mintale¹⁷.

Dincolo de rolul guvernului ca furnizor de informații, facilitarea comunicării bidirecționale poate ajuta la asigurarea că preocupările, convingerile și comportamentele publicului sunt înțelese și apreciate la un nivel mai larg. Comunicarea bidirecțională ajută la creșterea participării și angajamentului la o varietate mai largă de părți interesate și ajută guvernele să disemineze mesajele mai eficient. De exemplu, la începutul pandemiei, **Slovenia** a solicitat asistența medicilor și studenților în medicină pentru a ajuta la clarificarea informațiilor despre COVID-19 și pentru a înțelege mai clar întrebările și preocupările publicului. Linia dedicată / *hot-line* care a fost înființată a răspuns la peste 135.000 de apeluri referitoare la regulile privind trecerea frontierei, circulația și adunările publice, testarea și alte preocupări legate de sănătate. De asemenea, inițiativa a ajutat guvernul să urmărească/ evalueze cunoștințele și preocupările cetățenilor cu privire la pandemie. Întrebările inițiale despre simptomele și prevenirea COVID-19 au făcut loc întrebărilor de clarificare cu privire la măsurile guvernamentale ca răspuns la virus pe măsură ce pandemia a progresat.

În plus, comunicatorii publici trebuie să ia în considerare rolul mediilor digitale asupra modului în care indivizii primesc și reacționează la mesaje. Modul în care oamenii consumă informații și interacționează cu instrumentele digitale este în constantă evoluție. Din această perspectivă, studiile comportamentale sunt deosebit de importante pentru înțelegerea mecanismelor și modalităților în care oamenii interacționează cu conținutul informativ și modul în care se poate răspândi dezinformarea, precum și eficacitatea potențială a diferitelor abordări (la acest punct un rol important are și implicarea specialiștilor în psihologia comunicării)

Mergând mai departe, guvernele pot continua să exploreze modul în care eforturile de a construi medii informaționale reziliente poate fi plasat în contextul mai larg de reconstrucție și menținere a încrederii și de consolidare a democrațiilor. Continuarea colectării, analizei și împărtășirii bunelor practici va avea un rol important în furnizarea de îndrumări utile și practice.

¹⁶ <https://pinghelsinki.fi/en/combating-coronavirus-together-by-sharing-reliable-information/>

¹⁷ <https://www.ft.com/content/3d24b654-187e-4270-b051-acfc350498d2>

Principiile de bune practice propuse de OCDE

În cele din urmă, pentru a răspunde eficient provocărilor și oportunităților pe care le prezintă peisajul comunicațional actual va fi necesară o abordare holistică. Pe lângă măsurile pe care guvernele le pot lua pentru a consolida instituționalizarea reacțiilor și/sau comunicarea re-activă – prin elaborarea de orientări și definiții, generarea de structuri, consolidarea capacităților, evaluarea și coordonarea răspunsurilor – trebuie avută în vedere și consolidarea capacității de a conlucra cu partenerii externi. Relația dintre cele trei elemente – instituții, practici și ecosisteme comunicaționale favorabile – este subliniată în Principiile de bune practici ale OCDE privind rolul/ răspunsul comunicării publice în combaterea dezinformării¹⁸.

Proiectul Principiilor de bune practici ale OCDE pentru consolidarea comunicării publice pentru a ajuta la combaterea dezinformării au fost elaborate ca parte a efortului mai amplu de abordare a provocărilor emergente și consolidarea încrederii în mediul informațional. Cele zece principii sunt:

1. **Transparența.** Guvernele trebuie să comunice în mod onest, clar și deschis, instituțiile care sunt legitime în a oferi – în mod cuprinzător - informații și adopta decizii, genera/implementa procese și a oferi alte date de interes public în limitele legislației și reglementărilor relevante. Transparența, inclusiv în ceea ce privește ipotezele și incertitudinea, poate reduce posibilitatea ca zvonurile și falsurile să se înrădăcineze, precum și să permită controlul public al informațiilor oficiale și al datelor guvernamentale *open source*.
2. **Incluziunea.** Intervențiile/ comunicările trebuie concepute și diversificate pentru a ajunge la toate grupurile societale. Informațiile oficiale trebui să fie relevante și ușor de înțeles, cu mesaje adaptate pentru categoriile de public ce compun publicul general. Canalele și mesajele trebuie adecvate la publicul vizat, iar inițiativele de comunicare trebuie operaționalizate cu respect pentru diferențele culturale și lingvistice și cu o atenție sporită pentru grupurile vulnerabile, subreprezentate sau marginalizate.
3. **Reactivitatea.** Guvernele trebuie să dezvolte/ operaționalizeze modele de comunicare publică în baza nevoilor și preocupărilor cetățenilor. Resursele și eforturile adecvate trebuie dedicate nu teoretizărilor, ci înțelegerii și receptării întrebărilor/ așteptărilor cetățenilor, pentru a dezvolta/ adapta mesaje informate și personalizate. Abordările receptive facilitează dialogul bidirecțional, inclusiv cu grupurile vulnerabile, subreprezentate și marginalizate și jalonează noi căi de participare publică la deciziile politice.
4. **Societatea ca întreg.** Eforturile guvernamentale de a contracara cenzurile/ faliile informaționale trebuie integrate prin abordarea societății ca întreg, în colaborare cu părțile interesate relevante, inclusiv mass-media, sectorul privat, societatea

¹⁸ <https://www.oecd.org/gov/open-government/public-consultation-draft-principles-good-practice-public-communication-responses-to-mis-disinformation.pdf>

- civilă, mediul academic și indivizii. Guvernele promovează în linii mari reziliența publicului la dezinformare, precum și construirea unui mediu propice pentru accesarea, partajarea și facilitarea angajamentului public constructiv în jurul informațiilor și datelor. Acolo unde este cazul, instituțiile publice trebuie să coordoneze și să se angajeze - împreună cu parteneri neguvernamentali - în construirea/ consolidarea încrederii sociale la nivelul întregului teritoriu național.
5. **Interesul public.** Comunicarea publică trebuie să depună eforturi pentru a fi independentă de partizanate/ politizare în implementarea strategiilor de comunicare pentru a contracara dezinformarea și/sau distorsionarea informației. Comunicarea publică trebuie să se desfășoare separat și distinct de comunicarea partizană și electorală, cu introducerea de măsuri asiguratorii privind imparțialitatea, responsabilitatea și obiectivitatea.
 6. **Instituționalizarea.** Guvernele sunt cele care consolidează intervențiile în sensul abordării coerente, ghidate de politicile, standardele și liniile directoare oficiale de comunicare și de colectare/diseminare de date. Birourile publice de comunicare beneficiază de resurse umane și financiare adecvate, de o abordare interguvernamentală bine coordonată la nivel național și sub-național și de personal dedicat, instruit și profesionist.
 7. **În baza dovezilor.** Strategiile guvernamentale (de combaterea a dezinformării) trebuie concepute și bazate pe date de încredere, testate veridic, pe perspective comportamentale verificate (prin urmare, se bazează pe monitorizarea și evaluarea activităților relevante). Cercetarea, analiza și concluziile trebuie colectate în mod continuu și utilizate pentru abordări și practici îmbunătățite/ consolidate. Guvernele trebuie să se concentreze pe recunoașterea narativelor, comportamentelor și caracteristicilor emergente pentru a înțelege contextul în care trebuie să comunice și să răspundă.
 8. **Promptitudinea.** Instituțiile publice dezvoltă, în general, mecanisme destinate a acționa în timp util prin identificarea și conceperea unor reacții la narativele emergente, cu înțelegerea faptului că informațiile false se pot răspândi cu viteză și în medii diverse. Comunicatorii trebuie să acționeze pentru a pregăti răspunsuri-rapide (*rapid reaction*) în baza unor mecanisme de coordonare - aprobare pentru a se interveni rapid, cu conținuturi precise, relevante și convingătoare.
 9. **Prevenirea.** Contracararea dezinformării din perspectivă guvernamentală presupune a concepe strategii de prevenire a zvonurilor, minciunilor/ falsurilor și „teoriile conspiraționiste” pentru a împiedica ca informațiile potențial dăunătoare să câștige aderență și pentru a crește reziliența la dezinformare și distorsionare a informației publice. Accentul pe prevenire presupune ca guvernele: să monitorizeze și să urmărească conținutul/ conținuturile problematic/ problematice și sursele acestuia/ acestora; să recunoască lacunele informaționale; să înțeleagă și să anticipeze tacticile, vulnerabilitățile și riscurile comune de dezinformare; și identifice răspunsurile adecvate, cum ar fi „pre-bunking”.

10. Proiecția de viitor (orizontul pro-activ). Instituțiile publice trebui să investească în cercetare și inovare și să folosească previziunea strategică pentru a anticipa evoluția tehnologică și a ecosistemelor informaționale și pentru fi pregătite pentru o gamă largă de amenințări probabile. Intervențiile în domeniul combaterii dezinformării trebuie concepute pentru a fi deschise, adaptabile și corelate cu eforturile de consolidare a capacității funcționarilor publici de a răspunde provocărilor în evoluție.

Măsurile de combatere a dezinformării adoptate la nivelul Uniunii Europene

În timp ce comunicatorii publici la nivel național joacă un rol cheie în limitarea efectelor cauzate de răspândirea dezinformării, provocarea este, de asemenea, una globală care necesită cooperare internațională, în special în fața eforturilor coordonate de răspândire a dezinformării de către actori statali și non-statali. În anul 2018, un grup de experți la nivel înalt a fost însărcinat de Comisia Europeană să evalueze starea dezinformării și să propună soluții; acesta a concluzionat că „problemele pot fi tratate cel mai eficient și într-o manieră care respectă pe deplin libertatea de exprimare, libertatea presei și pluralismul, numai dacă toate părțile interesate colaborează”¹⁹. Pentru a-și îndeplini misiunea de a dezvolta o platformă pentru schimbul de bune practici între țări, UE a creat Sistemul de alertă rapidă - care cuprinde o rețea de profesioniști în comunicare strategică - pentru a semnală, a partaja și a răspunde la dezinformare²⁰.

Planul de acțiune al UE împotriva dezinformării

În pregătirea pentru alegerile europene, Comisia Europeană a solicitat dezvoltarea unui răspuns coordonat la provocările dezinformării (iunie - octombrie 2018). [Planul de acțiune împotriva dezinformării](#) a fost adoptat în decembrie 2018 cu scopul de a construi capacitățile necesare și de a consolida cooperarea între UE, statele membre și instituțiile UE. Planul de acțiune a stabilit o abordare globală în vederea combaterii dezinformării, bazat pe valorile europene (între care libertatea de exprimare este esențială). Cei patru piloni ai planului sunt:

- îmbunătățirea detectării, analizei și expunerii dezinformării;
- consolidarea cooperării și a răspunsurilor comune la dezinformare;
- mobilizarea sectorului privat pentru a combate dezinformarea;
- creșterea gradului de conștientizare și îmbunătățirea rezilienței societății.

Odată cu implementarea Planului de acțiune, Uniunea Europeană și-a consolidat capacitatea de mobilizare rapidă a eforturilor de a contracara dezinformarea (privind COVID-19 și teme relate politice sau non-politice).

¹⁹ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0236&from=EN>

²⁰ https://commission.europa.eu/sites/default/files/eu-communication-disinformation-euco-05122018_en.pdf

De asemenea, se pot evidenția angajamentele asumate de o serie de servicii (precum Facebook, Youtube, Twitter etc.) față de Comisia Europeană în [Codul de practici împotriva dezinformării](#) și, într-o anumită măsură, [Codul de conduită privind combaterea discursului instigator la ură](#). Deși aceste două texte nu sunt obligatorii, ele oferă un cadru minim de acțiune precum și obiective de atins, pentru rețelele sociale și platformele de partajare, în lupta împotriva acestui tip de conținut. Primul dintre aceste coduri este de aplicație destul de generală, deoarece desemnează prin „dezinformare” toate „informațiile care pot fi verificate ca fiind false sau înșelătoare”, care sunt „create, prezentate și diseminate în scop de profit sau cu intenția deliberată de a induce publicul în eroare” și care sunt „susceptibile de a cauza prejudicii publice”, fiind înțelese ca reprezentând o amenințare „la adresa proceselor politice democratice și de elaborare a politicilor și a bunurilor publice, cum ar fi protecția sănătății cetățenilor Uniunii Europene, a mediului sau siguranței”. Informațiile false referitoare la COVID-19 pot fi, fără îndoială, afectate de această definiție.

Codul invită semnatarii să implementeze politici interne care urmăresc următoarele obiective: garantarea transparenței conținutului sponsorizat; asigură identificarea rapidă a conținutului publicitar pentru a-l distinge de conținutul editorial; detectează roboți automatizați/ boții susceptibili de a disemina în mod masiv și artificial informații false; să investească în mijloace tehnologice pentru a promova „informații relevante, autentice și autorizate în căutări, fluxuri și alte canale de distribuție”, cu respectarea pluralismului punctelor de vedere; să colaboreze cu alți actori ai societății civile, inclusiv cu instituțiile de învățământ, și să încurajeze cercetarea privind dezinformarea. Deși aceste angajamente nu conduc la retragerea pură și simplă a conținutului, rețelele sociale semnatare au putut totuși să ia măsuri de reducere a vizibilității paginilor și informațiilor considerate false sau înșelătoare sau de blocare a conturilor care le difuzează într-un mod repetat. Acesta este în special cazul rețelei sociale Facebook. Retragerea în mai puțin de 24 de ore a conținutului care incită la ură este totuși prevăzută de al doilea dintre aceste coduri. Respectarea acestor angajamente face obiectul rapoartelor anuale de evaluare ale semnatarilor.

Analiza cadrului legislativ din Franța în acțiunile de combatere a dezinformării în perioada pandemiei Covid-19²¹

Criza Covid-19 a dezvăluit între altele și limitele mecanismelor de verificare a faptelor și, prin urmare, legitimitatea presei „jurnalistice”.

Problema informațiilor referitoare la COVID-19 se înscrie într-o criză mai generală de dezinformare și manipulare a informațiilor. Aceste expresii, dintre care „manipularea informațiilor” este preluată din titlul [Legii din 22 decembrie 2018](#)²², sunt mai potrivite decât cea de „informații false”²³. Exemplul de mai sus demonstrează că distincția dintre informații

²¹ » [Coronavirus et fausses informations. Les aléas de la liberté d'expression en période de crise sanitaire | Revue des droits et libertés fondamentaux \(revuedlf.com\)](#)

²² LOI n° 2018-1202 du 22 décembre 2018 relative à la lutte contre la manipulation de l'information

²³ [Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères \(diplomatie.gouv.fr\)](#)

adevărate și false este foarte relativă. Problema ține mai mult de autenticitatea informațiilor, care se referă la sensul original al expresiei anglo-saxone „Fake News”. Mai mult, acest fenomen de manipulare testează relația cu realitatea, atât pentru cetățeni, cât și pentru jurnaliști. De aceea ar trebui să vorbim mai degrabă de o criză de „credibilitate” a informației. Aceasta afectează mai întâi mass-media tradițională, care oferea cândva garanții unor informații verificate și serioase; în cele din urmă, se extinde la toate sursele de informații disponibile online.

Mecanismele specifice dezinformării, care sunt deja bine-cunoscute, sunt verificate la toate nivelurile când vine vorba de COVID-19. Acestea se datorează atât lipsei de editorializare a platformelor de partajare a conținutului online, cât și amestecării surselor de informații²⁴

Interesul platformelor de partajare a conținutului online și al altor rețele sociale este de a permite tuturor să primească dar și să emită idei și informații.

Dincolo de producerea de conținut, partajarea de link-uri *hypertext*, sau „retweet” pentru Twitter, se dovedește, de asemenea, a fi un instrument pernicios. Desigur, face posibilă acordarea unei vizibilități sporite informațiilor care interesează publicul, dar face posibilă și o mult mai eficientă distorsionare sau supra-specificare a acestora prin adăugarea de comentarii. De asemenea, mulți utilizatori ai rețelelor de socializare partajează linkuri doar ca urmare a citirii titlului, fără a ține cont de conținut, ceea ce induce deja părtinirea/manipularea în recepția informațiilor. Așa se explică de ce caracterul parodic sau provocator al anumitor conținuturi este uneori eclipsat de o lectură minimalistă și „de gradul întâi”.

La acestea se adaugă conținutul deliberat ademenitor (și înșelător) generat de „close” și *clickbaits*, a căror distribuție are unicul scop de a genera venituri din publicitate. Astfel de practici sporesc confuzia ambientală și nu ajută la identificarea numeroaselor variații la care poate fi supusă aceeași informație.

A doua problemă este că informațiile false sunt plasate, în rețelele de socializare și platformele de partajare, pe picior de egalitate cu informațiile care au făcut obiectul unei verificări jurnalistice sau care provin din surse autentice (profesionale, medicale etc.).

Această decompartmentare a surselor de informare și a cercurilor profesionale este ea însăși consecința lipsei de editorializare a acestor servicii. Permițând oricui să se exprime în orice calitate pe orice subiect, ierarhia informațiilor este complet perturbată. De fapt, aceeași valoare nu poate fi acordată conținuturilor tratate cu respect pentru etica jurnalistică, celor care sunt difuzate de reprezentantul unei profesii (cum ar fi un medic) sau de o personalitate politică și opiniei publice a unui individ care dorește să-și expună punctul de vedere. Astfel de distincții nu mai există în rețelele sociale și platformele de partajare. Aceste servicii garantează autonomia fiecărei persoane în producerea de informații. Ele oferă aceeași vizibilitate conținuturilor, indiferent de surse. Așa se explică tendința, pentru un anumit număr de utilizatori, de a se refugia în așa-numitele rețele de informare „alternative”, adesea politizate și aparținând cercurilor conspiraționiste, încrederea în mass-media fiind

²⁴ https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/les_manipulations_de_l_information_2_cle04b2b6.pdf

zdruncinată de temerile manipulate ale publicului. Aceste cercuri conspiraționiste – informale - pot revendica acum aceeași audiență potențială ca și presa *mainstream* sau ca sursele de informare profesionale.

Mecanismele legate de dezinformare se bazează pe o nouă dimensiune a libertății de exprimare, specifică serviciilor de comunicare online. Acest lucru ridică semne de întrebare cu privire la riscurile pe care le prezintă exercitarea acestei libertăți în contextul crizei de sănătate legată de epidemia de COVID-19.

Serviciile de comunicare online au pus capăt asimetriilor informaționale care caracterizau până acum așa-numitele mass-media „mainstream”.

Accesul la aceste servicii nu necesită nicio investiție în afară de un abonament la un furnizor de Internet. Ele pun astfel la dispoziția celui mai mare număr de persoane capacitatea de a primi și exprima idei sau informații într-o mare varietate de formate. Tocmai acesta este interesul așa-numitelor servicii „web 2.0”, care au eliminat intermedierea specifică mass-media tradițională, precum serviciile de presa scrisă sau serviciile de media audiovizuală. Rețelele și platformele de socializare garantează un exercițiu multidimensional al libertății de exprimare, care este fără precedent în istoria comunicării. Și, de aceea, dreptul de acces la Internet a fost recunoscut ca drept fundamental atașat libertății de exprimare. În Franța, Consiliul Constituțional a reiterat acest lucru în mai multe rânduri, menționând importanța acestor servicii pentru accesul la informație și participarea la viața democratică. Așa a fost cazul și pentru decizia din 10 iunie 2009 referitoare la legea HADOPI²⁵, sau în decizia din 20 decembrie 2018 referitoare la legea împotriva manipulării informațiilor²⁶.

Acest interes al serviciilor de comunicare online pentru libertatea de exprimare a fost remarcat și de alte jurisdicții. Așa este cazul Curții Europene a Drepturilor Omului²⁷, care a afirmat că „Internetul a devenit astăzi unul dintre principalele mijloace de exercitare de către persoane a dreptului la libertatea de exprimare și informare... între instrumentele esențiale pentru participarea la activități și dezbateri referitoare la probleme politice sau de interes public”. În consecință, utilizarea acestui mijloc de comunicare este supusă principiilor care guvernează exercitarea acestei libertăți. Dacă această libertate se aplică ideilor și informațiilor acceptate în mod consensual, ea se extinde și asupra celor care jignesc, șochează sau afectează populația sau instituțiile, care *autorizează utilizarea exagerării, provocării și satirei*. O mare cantitate de informații parțiale sau pătinoare, eronate sau exagerate, ca să nu spunem „false”, își pot găsi astfel legitimitate prin faptul că provoacă dezbateri, discuții și contribuie la scoaterea la lumină a adevărului. De asemenea, Curtea Europeană a afirmat că furnizarea de informații autentice a constituit cu siguranță un scop legitim care justifică o limitare a acestei libertăți, dar că nu poate, totuși, să pună un obstacol în „discuția sau difuzarea informațiilor primite, chiar și în prezența elementelor care oferă motive puternice de a crede că informația în cauză ar putea fi falsă”. În sfârșit, CEDO a

²⁵ <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2009/2009580DC.htm>

²⁶ <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2018/2018773DC.htm>

²⁷ » [La Cour européenne des droits de l'homme face aux nouvelles technologies de l'information et de communication numériques | Revue des droits et libertés fondamentaux \(revuedlf.com\)](#)

recunoscut și importanța pe care o au legăturile *hypertext* în schimbul de informații, confirmând poziția deja adoptată de Curtea de Justiție a Uniunii Europene.

Curtea Supremă a Statelor Unite a mers și mai departe considerând că, accesul la rețelele de socializare face și obiectul unui drept fundamental relativ la libertatea de exprimare, consacrată în primul amendament al Constituției Statelor Unite. Astfel, Curtea a calificat rețelele sociale drept noi „spații publice” unde oricine poate veni să învețe și să discute orice subiect sau să împărtășească idei sau informații²⁸. În sine, rețelele de socializare sunt servicii nesubstituibile, pentru că sunt noduri informaționale de diverse tipuri. Ele oferă expunere pentru alte servicii de comunicare online, indiferent de editorul sau de conținutul lor. Acestea permit individului să primească/ distribuie informații despre orice subiect precum și să comunice cu titlu personal, să aplice pentru oferte de muncă ... și alte multe caracteristici care „le fac (acum) esențiale pentru un mare număr de persoane”. Și de aceea, accesul la aceste servicii trebuie să fie cât cuprinzător posibil, ca mijloc de exercitare a libertății de exprimare. Curtea a confirmat ceea ce este evident, insistând totodată asupra importanței pe care rețelele sociale o joacă în cele din urmă în ceea ce privește această libertate. Aceste servicii generalizează dimensiunea activă a libertății de exprimare. Pentru a reveni la dreptul francez, aceasta este îndeplinirea articolului 11 din Declarația drepturilor omului și cetățeanului, care recunoaște dreptul de a „vorbi, scrie și tipări liber”.

În fine, acest exercițiu total al libertății de exprimare este cu atât mai facilitat de aceste servicii cu cât beneficiază - din punct de vedere legal - de un regim de iresponsabilitate condiționată, pentru conținutul pe care îl stochează. Rețelele sociale sunt de fapt comparabile cu „gazdele” și nu sunt supuse unei obligații generale de monitorizare. Această pasivitate contribuie la „eliberarea vocii utilizatorilor”, neutralitatea serviciilor fiind ea însăși bazată pe valorile specifice libertății de comunicare.

Ca urmare, procesele de editorializare și de validare specifice garantării credibilității și autenticității ideilor și informațiilor dispar (a se vedea mai sus).

Având în vedere principiile amintite, epidemia de COVID-19 a fost, fără îndoială, „un subiect de interes general asupra căruia fiecare trebuie să se poată exprima prin orice mijloace” (în termenii Consiliului Constituțional francez).

Jurnaliștii, profesioniștii din domeniul sănătății, reprezentanții autorităților publice, dar și toți cetățenii interesați de subiect vor găsi în rețelele de socializare locurile publice ideale pentru a-și schimba și compara punctele de vedere așa cum nu a fost posibil până acum. Din acest punct de vedere, rețelele sociale își îndeplinesc în mod corespunzător misiunea democratică, oferind un acces perfect egal la mijloacele de comunicare a ideilor și informațiilor. Și de aceea dezbateră este inerent afectată de mecanismele manipulative. Și conform sursei citate: *„Totuși, nu este acesta scopul final al acestei libertăți fundamentale? Informațiile descrise ca „false” nu ar trebui acceptate ca parte integrantă a dezbaterii? Diseminarea lor nu ar participa la dezbateră interesului general și a vieții democratice?”* Răspunsurile la aceste întrebări sunt esențiale pentru a identifica necesitatea limitelor care pot fi puse libertății de exprimare în perioadele de criză în sănătatea publică.

²⁸ [L'accès aux réseaux sociaux est un droit constitutionnel selon la Cour suprême des États-Unis \(la-rem.eu\)](https://www.la-rem.eu/)

Curtea Europeană a Drepturilor Omului nu a omis să sublinieze acest risc legat de ubicuitatea informațiilor care „*pot fi diseminate ca niciodată în întreaga lume, în câteva secunde*”. Prin urmare, ne putem întreba dacă „datoriile și responsabilitățile” speciale atribuite în mod tradițional jurnaliștilor ar trebui extinse în aceiași termeni la serviciile de comunicare online.

Limitele libertății de exprimare legitimate de contextul crizei de sanitară

Libertatea de exprimare poate face obiectul unor restricții din motive de sănătate publică și/sau siguranță publică. Aceste două elemente de ordine publică au fost puse în discuție de criza sanitară, atât în ceea ce privește epidemia de COVID-19, cât și restricțiile asupra altor libertăți, precum libertatea de a mișcare, care au fost decise în consecință.

Deși teoretic este posibilă o suspendare temporară sau condiționată a libertății de exprimare, această opțiune este în general de evitat (codul penal poate oferi instrumente suficiente în combaterea dezinformării cu efecte negative). O restrângere excepțională a libertății de exprimare, menită să încadreze dezbaterea privind epidemiile și măsurile impuse de acestea (cum a fost izolarea) sau suspendare temporară a serviciilor de comunicații cele mai apte difuzării de informații false ar putea fi, teoretic, decisă de autoritățile publice.

Istoria oferă și alte exemple legate de epidemii. Este cazul crizei de sănătate legată de epidemia de gripă spaniolă, care a avut loc la sfârșitul Primului Război Mondial. Din punct de vedere juridic, aceasta prezintă un anumit număr de asemănări cu situația actuală, atât în ceea ce privește protecția sănătății publice, cât și necesitățile legate de efortul de război. Libertatea presei fiind suspendată în Franța de la Legea din 5 august 1914²⁹, informațiile referitoare la epidemie, care de fapt ar fi putut începe încă din 1916, au fost cenzurate pentru a menține moralul populației și a nu fi comunicate informații inamicului. Mai mult, și celelalte țări europene adoptaseră astfel de măsuri, cu excepția Spaniei, unde libertatea presei era menținută. Și de aici și originea numelui său - „gripa spaniolă” - deoarece primele informații „serioase” și „autentice” referitoare la epidemie au fost publicate de ziarele spaniole. De remarcat, de altfel, că primele ziare franceze care au preluat aceste date, în mai 1918, relatau despre situația din capitala Spaniei în termeni care amintesc oarecum de criza legată de *coronavirus*: oprirea transportului public, depopularea localurilor publice și a teatrelor, contaminarea monarhului după participarea la o slujbă religioasă, contaminarea membrilor guvernului etc.

Un control al comunicării care ajunge până la a cenzura informațiile „reale”, rămâne un contra-model absolut (chiar textele referitoare la circumstanțele excepționale care sunt aplicabile în contextul crizelor sanitare nu prevăd un astfel de scop).

²⁹ Loi du 5 août 1914 réprimant les indiscrétions de la presse en temps de guerre, *JORF* 6 août 1914, p. 7131; art. 1er: « Il est interdit de publier, par l'un des moyens énoncés à l'article 23 de la loi du 29 juillet 1881, des informations et renseignements autres que ceux qui seraient communiqués par le Gouvernement ou le commandement, sur les points suivants : [...] situation sanitaire ; [...] »

[Legea din 3 aprilie 1955 referitoare la starea de urgență](#), în versiunea actualizată, autorizează în cel mai bun caz ministrul de interne și prefectii să închidă teatrele, atunci când acestea au fost scena unor „comentarii constituind o incitare la ură sau violență sau o incitare la comiterea de acte de terorism sau de glorificare a unor astfel de acte”, și să interzică „întâlnirile susceptibile de a provoca sau de a menține dezordinea” (art. 8). În plus, articolul 11 2° din lege îl autorizează pe ministru să dispună întreruperea unui serviciu public de comunicare online, dar numai dacă acesta a provocat acte de terorism sau le-a susținut. Noul articol [L 3131-15 din Codul Sănătății Publice](#) include măsuri similare de închidere a unităților deschise publicului și de interzicere a adunărilor publice, care pot afecta incidental exercitarea libertății de exprimare. Dar aceste măsuri sunt mai puțin menite să limiteze difuzarea ideilor și informațiilor decât să prevină riscurile fizice și medicale care cântăresc asupra oamenilor. Deși generalizate la întregul teritoriu, ele au în practică un efect limitat (limitează doar capacitatea de comunicare locală/ directă (dar nu se referă la difuzarea mesajelor prin servicii de comunicare electronică sau servicii de presă scrisă).

Datorită naturii lor proteiforme și transnaționale este greu de imaginat cum ar putea fi implementat un control generalizat asupra întregului conținut difuzat de rețelele sociale și de platformele digitale. Mai presus de toate, aceasta ar pune sub semnul întrebării legitimitatea autorităților publice de a interveni în dezbatere. Lupta împotriva informațiilor false nu trebuie să devină pretext pentru primatul absolut al informațiilor oficiale, în pofida urgenței. Informațiile oficiale trebuie să rămână relaționate la funcțiile membrilor puterii executive car le comunică (informații diseminate prin intermediul canalele oficiale ale instituțiilor sau al altor servicii publice sau private de comunicații electronice). Pentru aceasta, Guvernul are propriile conturi și pagini pe rețelele de socializare, unde informațiile pot fi direct primite, discutate și verificate. Aceasta garantează o participare mai activă la dezbatere și verificarea faptelor, la fel ca și alte surse de informare, de care au profitat deja mai mulți membri ai Guvernului.

Un loc aparte trebuie rezervat la acest nivel serviciilor media audiovizuale liniare (televiziune și radio). Fie publice sau private, acestea sunt supuse unui regim juridic specific, instituit prin [Legea din 30 septembrie 1986 privind libertatea de comunicare](#). Aceste servicii, datorită specificității lor tehnice și a dimensiunii audiențelor, se presupune că au un impact mai mare asupra opiniei publice. Acesta este motivul pentru care restricțiile privind libertatea de comunicare sunt mai mari în acest sector, în special în ceea ce privește obiectivul pluralismului. O autoritate administrativă independentă este, de asemenea, responsabilă de reglementarea acesteia. Articolul 3-1 din legea din 1986 prevede că, Consiliul Superior al Audiovizualului garantează „onestitatea” informației, dezvoltarea comunicării audiovizuale trebuind în plus să fie însoțită de „un înalt nivel de protecție a mediului și sănătatea populației”. În acest sens, trebuie menționat că CSA se dedică și joacă un rol decisiv în reglementarea platformelor de conținut prin recomandările pe care le poate adresa acestora în ceea ce privește lupta împotriva manipulării informațiilor³⁰.

³⁰ [La liberté de communication audiovisuelle en France - Persée \(persee.fr\)](#)

În ceea ce privește criza sanitară legată de epidemia de COVID-19, serviciile media audiovizuale pot contribui la diseminarea informațiilor comunicate de puterea executivă, dincolo de discursurile Președintelui Republicii, Primului Ministru și ale altor membri ai Guvernului. Astfel, diseminarea mesajelor privind sănătatea de către serviciile din sectorul public este una dintre măsurile cheie dispuse de CSA în temeiul articolului 16-1 din legea din 1986. Măsuri similare au fost decise de către autorități în timpul calamităților anterioare, în special în timpul valului de căldură din 2003 și al epidemiei de gripă A din 2009. În mod similar, companiile din sectorul public ar trebui, să participe activ la informarea publicului despre sănătate, în colaborare cu instituțiile competente.

Rolul autorităților publice trebuie să se limiteze în toate cazurile la difuzarea de informații oficiale și la a fi un actor credibil în dezbaterile crizei sanitare, fără alte limitări decât cele care pot fi necesare la modul corectiv. Așa ar fi cazul în prezența abuzului de libertate de exprimare.

Cu ocazia votului [Legii din 22 decembrie 2018 privind lupta împotriva manipulării informațiilor](#), s-a reamintit cât de bine era dotat francezul să reprime informațiile false. Principalele inovații ale acestei legi au fost în materie electorală, în special prevederile penale existente susceptibile de a se aplica în cazul conținutului legat de COVID-19 sau de măsurile de izolare.

Acestea sunt infracțiuni legate de difuzarea de informații false sau înșelătoare care prezintă un risc pentru ordinea publică sau care încalcă alte drepturi individuale. Deși acestea sunt bine prevăzute de lege și urmăresc un obiectiv legitim, rămâne faptul că ele nu pot justifica decât o ingerință proporțională în exercitarea libertății de exprimare, ceea ce ne readuce la problema mai generală pe care o pune însăși noțiunea de „informație falsă”. Însuși principiul libertății de exprimare tinde să relativizeze distincția dintre informații „adevărate” și „false”. Această distincție nu poate fi valabilă decât pentru expunerea de fapte și nu pentru opinii sau judecăți de valoare, care sunt în mod necesar subiective și părtinitoare. Mai mult, este rar ca informațiile să fie „total” adevărate sau false. Între aceste două extreme, există o mare varietate de conținut în care expunerea faptelor este nuanțată de judecăți și opinii de valoare, inclusiv provocatoare sau parodice, ceea ce face mai dificilă evaluarea adevărului.

În ceea ce privește dispozițiile penale potențial aplicabile, trebuie menționat că niciuna nu vizează în mod specific informațiile false din domeniul sănătății. Articolul L 2223-2 din Codul Sănătății Publice sancționează doar difuzarea de informații referitoare la presupusele consecințe medicale ale unei întreruperi voluntare a sarcinii în scopul prevenirii sau încercării de a împiedica o persoană să recurgă la acest act medical (2 ani în închisoare și o amendă de 30.000 de euro). Prin urmare, în ceea ce privește un alt element, care poate fi contextual, informațiile false despre COVID-19 ar putea intra în domeniul de aplicare al unei incriminări penale. Acesta ar fi cazul diferitelor infracțiuni vizate de [Legea din 29 iulie 1881](#) referitoare la incitarea la ură, la discriminare sau la violență (art. 23 și 24), sau chiar la defăimare sau insultă cu caracter discriminatoriu (art. 32 și 33). Acestea au fost deja aplicate în ceea ce privește conținutul difuzat pe rețelele de socializare, precum „tweeturile”, și ar

putea fi adoptate fără dificultate în ceea ce privește mesajele virale de natură antisemită sau homofobă referitoare la COVID-19. În acest sens, trebuie menționat că aceste infracțiuni sunt completate de alte mecanisme care vizează limitarea difuzării unor astfel de mesaje într-o logică a co-reglementării. Într-adevăr, gazdelor li se cere din ce în ce mai mult să fie receptivi în identificarea și eliminarea unui astfel de conținut.

Pot fi semnalate și alte infracțiuni, referitoare la reputația sau viața privată a persoanelor fizice. Este cazul defăimării și insultei la adresa unei persoane (art. 32 și 33 din legea din 29 iulie 1881), furtului de identitate (art. 226-4-1 Cod penal) sau vătămarea reprezentării persoanei, care include editarea fotografică sau sonoră a imaginii sau a vocii (art. 226-8 C.pen.). Acestea ar putea fi mobilizate efectiv în ceea ce privește conținutul care implică persoane identificate, cum ar fi personalități din lumea politică sau din profesia medicală. Se înțelege că dispozițiile menționate anterior nu se pot aplica totuși conținutului de natură parodică explicită.

Mai multe infracțiuni se referă în mod specific la difuzarea de informații false care ar putea provoca tulburări publice. Articolul 224-8 din Codul penal sancționează astfel faptul de a pune în pericol siguranța unei aeronave în zbor sau a unei nave prin comunicarea unor informații false (5 ani închisoare și amendă de 75.000 euro). Infracțiunea nu a fost, din păcate, improbabilă în contextul crizei sanitare, când bolnavii de COVID-19 erau mutați cu astfel de mijloace de transport în regiuni în care spitalele mai aveau paturi de resuscitare. Același lucru este valabil și pentru infracțiunile prevăzute la articolul 322-14 din Codul penal, care pedepsește faptul de a difuza informații false care să conducă la convingerea că urmează să fie comisă/ să aibă loc o situație de distrugere/ degradare/ deteriorare periculoasă pentru viața umană (sau să se creeze în mod fals impresia unui dezastru de natură să provoace în mod inutil intervenția serviciilor de urgență - 2 ani închisoare și amendă de 30.000 euro). La acestea se adaugă și infracțiunile prevăzute de articolul 27 din legea din 29 iulie 1881 cu modificările ulterioare, în care sunt calificate drept infracțiuni știrile cunoscute sub denumirea de „știri false”. Acestea constau în difuzarea, cu rea-credință, de informații false sau documente fabricate care tulbură liniștea publică, sau este de natură să o tulbure (amenda este de 45.000 euro), sau de natură să submineze disciplina armatei sau să împiedice efortul națiunii într-un război (135.000 euro amendă). Dacă această ultimă împrejurare este a priori exclusă, celelalte elemente ale infracțiunii ar putea fi reunite în privința celor mai alarmiste mesaje referitoare la epidemie sau măsuri de restrângere a libertăților legate de detenție. Cu toate acestea, această infracțiune a fost întotdeauna dificil de urmărit penal, având în vedere impactul asupra libertății de exprimare și, mai ales, având în vedere lipsa de previzibilitate a articolului 27 menționat anterior. Și, din acest motiv judecătorii i-au redus aria de aplicare. Astfel, noțiunea de „știri false” se aplică doar afirmațiilor false referitoare la fapte detaliate și precise sau la documente falsificate. Nu poate include comentarii, opinii sau simple presupuneri atunci când acestea se bazează pe elemente autentice și credibile.

Odată ce posibilele infracțiuni au fost stabilite, mai este necesară identificarea autorilor acestora. Ca atare, trebuie reamintit că furnizorii de servicii de Internet și gazdele sunt obligați să păstreze toate datele și informațiile de conexiune care să permită

identificarea utilizatorilor lor pentru o perioadă de un an. Un judecător poate, inclusiv în cadrul unei proceduri sumare, să solicite comunicarea acestor elemente. În plus, acești intermediari tehnici pot fi solicitați să elimine conținut sau să blocheze accesul la un serviciu public de comunicare on-line, în special atunci când conținutul acestuia constituie una dintre infracțiunile de incitare la ură sau discriminare. În cele din urmă, în ciuda absenței unei obligații generale de monitorizare a conținutului, gazdele, cum ar fi rețelele sociale, pot fi obligate să elimine orice conținut ilegal care le este notificat, sub sancțiunea de a-și vedea implicată răspunderea civilă sau penală. Dar o astfel de retragere nu implică obligația de a bloca, pe viitor, orice reîncărcare de conținut identic, ceea ce limitează interesul unei astfel de proceduri. Cu toate acestea, Curtea de Justiție a Uniunii Europene a admis recent că o astfel de blocare ar putea fi necesară unei rețele sociale în prezența unui conținut strict identic, ceea ce va încuraja o mai mare proactivitate.

În timp ce prevederile menționate anterior ar face posibilă, teoretic, urmărirea în justiție a autorilor de informații eronate referitoare la COVID-19 și care prezintă un risc pentru siguranța persoanelor, implementarea lor se confruntă cu fluiditatea rețelelor sociale și ale altor platforme de conținut. Mai presus de toate, astfel de sancțiuni nu ar împiedica conținutul în cauză să fie difuzat și partajat în câteva ore, chiar și câteva minute, de mii de oameni. Acesta este motivul pentru care trebuie luate în considerare și alte mijloace de acțiune.

La nivelul legislației franceze, s-au dezvoltat mai multe mecanisme care pot fi folosite pentru a lupta împotriva dezinformării (legate de COVID-19, în speță) pe rețelele sociale. Acestea încadrează la nivel de „datorie” cooperarea serviciilor de furnizare, ceea ce pune din ce în ce mai mult sub semnul întrebării neutralitatea acestora față de conținut. Dintre mecanismele existente, se poate evidenția obligația deja impusă gazdelor/ *web hosting*-ului și furnizorilor de servicii de Internet de a contribui la lupta împotriva difuzării anumitor mesaje prin intermediul unui sistem de raportare pus la dispoziția utilizatorilor acestora. Acest sistem este din valabil pentru conținutul care se încadrează într-un anumit număr de incriminări calificate în mod clasic drept „discurs de incitare la ură” sau care pot implica informații false cu o astfel de orientare. Gazdele și furnizorii de acces la Internet trebuie, de asemenea, să informeze autoritățile publice cu privire la aceste rapoarte și să facă publice mijloacele pe care le dedică luptei împotriva unui astfel de conținut. Această obligație este coroborată de un alt mecanism, și anume platforma [Pharos \(Platformă de Armonizare, Analiză, Verificare încrucișată și Orientare a Rapoartelor\)](#). Înființată de *Oficiul central pentru combaterea criminalității legate de tehnologiile informației și comunicațiilor*, platforma permite oricărui utilizator de Internet să raporteze conținut sau servicii care sunt discriminatorii sau incită la ură, pornografia infantilă, susținând terorismul sau constituie înșelătorie sau fraudă. Aceste rapoarte se pot referi, de asemenea, la identitatea autorilor conținutului și, astfel, pot participa la procedurile judiciare inițiate împotriva acestora.

Deși [Legea din 22 decembrie 2018](#) are ca obiectiv principal combaterea informațiilor false în perioada electorală, ea conține mai multe prevederi cu aplicare mai generală, în special privind informațiile false susceptibile de a perturba ordinea publică. La acest nivel, articolul 11 din lege prevede mai multe obligații pentru operatorii de platforme, care includ rețelele sociale în sensul acestui text. În special, trebuie să instituie un sistem de raportare

a unui astfel de conținut și să respecte alte angajamente similare cu cele ale Codului european de conduită: transparența algoritmilor, promovarea conținutului de la agențiile de presă și companiile sau serviciile media audiovizuale, lupta împotriva răspândirii masive a conturilor, informații false, identificarea surselor de informare, educație media și informațională. La aceasta se adaugă posibilitatea, pentru Consiliul Superior al Audiovizualului, de a emite recomandări operatorilor de platforme, la fel cum o poate face în ceea ce privește serviciile media audiovizuale, cu privire la lupta împotriva informațiilor false (art. 12). Acesta este un punct esențial deoarece CSA are deja experiență în domeniul combaterii informațiilor false, a căror difuzare a putut-o sancționa în mai multe rânduri prin serviciile de radio sau televiziune. Aceasta este într-adevăr o încălcare a obiectivelor de onestitate și etică a informațiilor pe care aceste servicii trebuie să le respecte. În ceea ce privește platformele, Consiliul a emis deja o primă recomandare la 15 mai 2019, al cărei conținut include în special măsurile care apar în Codul european de conduită și definește condițiile de prezentare a mecanismului de raportare³¹.

Toate aceste mecanisme tind să crească responsabilitatea serviciilor de tipul rețelelor sociale și să le invite să dezvolte proceduri interne în colaborare cu autoritățile publice și alți actori ai societății civile. Aceste obligații tind să fie consolidate odată cu apariția unui nou regim juridic pentru platformele digitale care se conturează, treptat, la nivelul Uniunii Europene. În dreptul francez, cele mai recente texte, precum legea din 22 decembrie 2018 și cele viitoare confirmă o evoluție către un model de coreglementare al cărui pivot ar fi [Consiliul Superior al Audiovizualului](#).

Și în Franța dar și în restul lumii, angajamentele asumate de rețelele de socializare relevă o relativă eficacitate în lupta împotriva dezinformării legate de COVID-19, deși nu sunt lipsite de defecte. Cert este, în orice caz, că acestea garantează o mai mare receptivitate și fac posibilă limitarea difuzării de informații false legate de criza/ crizele de sănătate.

De exemplu, Facebook și Twitter, au luat măsuri de evidențiere a informațiilor oficiale referitoare la măsurile de sănătate și acțiuni de blocare (rezultate din recomandările Organizației Mondiale a Sănătății și ale autorităților de stat) și reducerea vizibilității, sau chiar eliminarea conținutului de tip conspirativ, precum și a mesajelor ce invitau la un comportament riscant sau promovau beneficiile pseudo-remediilor. Cele două rețele de socializare nu ezită să elimine conținut, fie el publicitar sau pur editorial, chiar dacă nu este neapărat ilegal. Restricțiile se extind chiar și la serviciile de mesagerie privată. Este cazul aplicației Whatsapp, care a decis să limiteze distribuirea mesajelor identificate ca fiind virale la un singur destinatar. Asemenea măsuri pot fi înțelese ținând cont de urgența situației și limitează riscurile legate de dezinformare fără a trece printr-o procedură legală care ar fi greoaie și nepotrivită având în vedere viralitatea conținutului. În sfârșit, trebuie menționat că platforma Pharos a primit, de asemenea, peste 600 de rapoarte de conținut referitoare la COVID-19, majoritatea constituind înșelătorii și falsuri.

³¹ [Recommandation n° 2019-03 du 15 mai 2019 du Conseil supérieur de l'audiovisuel aux opérateurs de plateforme en ligne dans le cadre du devoir de coopération en matière de lutte contre la diffusion de fausses informations - Le CSA et l'Hadopi deviennent l'Arcom](#)

Cu toate acestea, măsurile luate de rețelele de socializare ridică semne de întrebare cu privire la competențele pe care acestea le acordă în reglementarea libertății de exprimare. Întrebarea se pune cu atât mai mult cu cât Facebook și Twitter au atras ele însele atenția cenzurând mesajele autorităților publice, în special *tweet*-urile președinților Jair Bolsonaro și Nicolás Maduro, primul pentru că a pus sub semnul întrebării eficacitatea carantinei, al doilea pentru că a sugerat recurgerea la remedii naturiste. Dacă aceste mesaje prezentau într-adevăr un risc se poate pune întrebarea - în mod legitim - cu ce drept își pot permite companiile private să cenzureze comunicarea/ opiniile șefilor de stat (care au legitimitatea votului popular). Pe rețelele de socializare, contul unui șef de stat trebuie considerat și ca un „loc public” unde oricine trebuie să poată consulta, împărtăși dar și critica mesajele postate de titular.

În mod similar, sunt puse sub semnul întrebării mijloacele implementate de rețelele sociale pentru a „urmări” informațiile false. Acestea se bazează în mod normal pe o rețea mare de moderatori, dar competența acestora din urmă poate fi pusă sub semnul întrebării, în special atunci când vine vorba de interpretarea legalității conținutului. În mod similar, utilizarea algoritmilor și al roboților nu garantează o înțelegere perfectă a nuanțelor la care poate fi supus un mesaj, ceea ce poate duce la erori de moderare. Dacă acestea ajută la identificarea mai rapidă a conținutului cel mai explicit înșelător, ele reprezintă doar o parte a soluției și nu clarifică intervenția umană.

Prin urmare, în acest domeniu, ca și în alte domenii, acest regulament nu poate fi externalizat complet și exclusiv către serviciile publice de comunicații online. Dimpotrivă, este nevoie de un răspuns colaborativ având în vedere multiplicitatea canalelor de informare.

Printre mijloacele de combatere a dezinformării legate de COVID-19, se numără unul care are o importanță deosebită, întrucât le structurează pe toate celelalte: Fact Checking, altfel cunoscut în franceza sub denumirea de „*vérification des FACTS*” sau „*vérification des informations*”.

Această practică a luat naștere inițial în cadrul redacției ziarelor americane pentru a garanta sursele de informare credibile și de încredere. Dintr-o verificare sistematică a conținutului jurnalistic, acesta constă acum într-un control al conținutului raportat în serviciile publice de comunicare, inclusiv serviciile de comunicare online, cum ar fi rețelele și platformele sociale. Neutralitatea acestor servicii și absența editorializării le fac mai propice manipulării informațiilor. Și de aceea practica *verificarea faptelor* a apărut ca o armă eficientă în urmărirea informațiilor false care sunt diseminate acolo. În timp ce domeniul informației politice a fost primul afectat, în special în timpul alegerilor prezidențiale din 2012, orice tip de conținut poate face, în principiu, obiectul unei astfel de verificări. Mai presus de toate, această practică tinde să fie gândită într-un mod plural și colaborativ cu serviciile de presă și/sau serviciile media audiovizuale, deoarece expertiza și etica jurnaliștilor pot fi valorificate.

[Codul european de bune practici împotriva dezinformării](#), ca și legea din 22 decembrie 2018 în Franța (art. 15), încurajează operatorii de rețele sociale și de platforme să formeze parteneriate - în această direcție - cu alte servicii de comunicare (companii și agenții de presă, servicii media audiovizuale, organizații reprezentative ale jurnaliștilor,

agenților de publicitate etc., în vederea combaterii mai eficace a informațiilor false. Cuplate cu un sistem de raportare, aceste acorduri permit o mai bună identificare a surselor de informații false, dar pot și să ofere elemente de calificare cu privire la autenticitatea acestora, credibilitatea sau chiar caracterul lor mai mult sau mai puțin eronat. Servicii precum Facebook și Google au încheiat deja astfel de acorduri de verificare a faptelor cu mai multe servicii de presă scrisă, inclusiv Le Monde cu Les Decoders. Acest lucru le permite să aibă informațiile raportate de utilizatori evaluate și, în consecință, să le reducă vizibilitatea, să atașeze un avertisment sau chiar să o elimine dacă se dovedește a fi incontestabil falsă. Pe lângă extinderea principiului verificării jurnalistice, aceste mecanisme contribuie la diferitele obiective stabilite în Codul European și în legea din 2018. Într-adevăr, ele ajută la restabilirea unei anumite calități și ierarhii a informațiilor și la reducerea confuziei de conținut care domină în rețelele sociale. Ele permit, de asemenea, oferirea de elemente de răspuns la informații dubioase și îndoielnice, care fac parte din cvasi-forme de „educație”. În mod similar, obligația de transparență sporită referitoare la conținutul publicitar este, de asemenea, de interes pentru agenții de publicitate care nu doresc să fie asociați cu difuzarea de informații false. Aceasta este o nouă expresie a abordării „Follow the Money”, care constă în drenarea resurselor publicitare ale celor mai periculoase rețele alternative de informații. În cele din urmă, acest lucru ajută la limitarea impactului informațiilor false asupra publicului.

Distincția dintre „adevărat” și „fals” nu poate fi decisă de nimeni. Contează verificările încrucișate referitoare la credibilitatea și autenticitatea informațiilor. Dacă expertiza este un element esențial al acestei activități de verificare, ea nu poate împiedica exprimarea judecăților de valoare, acestea chiar participând la căutarea adevărului. De asemenea, Fact Checking trebuie gândită într-un mod și mai global, să includă, dincolo de jurnaliști, lumea cercetării, precum și alți actori ai societății civile. De menționat că rețelele de socializare, precum Facebook, se bazează nu doar pe verificarea informațiilor de către jurnaliști, ci și pe recomandările Organizației Mondiale a Sănătății, care are propriul serviciu de verificare a faptelor specializat în întrebări legate de COVID-19. Concurența dintre jurnaliști și experți medicali trebuie să devină complementară, locul public al rețelelor de socializare permițându-le să lucreze împreună.

Bibliografie

<https://www.juridice.ro/586887/drept-medical-consimtamentul-informat.html>
<https://www.agcom.it/documents/10179/12791486/Pubblicazione+23-11-2018/93869b4f-0a8d-4380-aad2-c10a0e426d83?version=1.0>
<https://link.springer.com/content/pdf/10.1186/s12992-020-00588-x.pdf>
<https://www.aafp.org/pubs/afp/issues/2022/0800/editorial-counteracting-medical-misinformation.html>
<https://link.springer.com/article/10.1186/s12992-020-00588-x#Bib1>
[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/695445/IPOL_STU\(2021\)695445_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/695445/IPOL_STU(2021)695445_EN.pdf)
<https://patientengagementthit.com/features/navigating-social-medias-public-health-medical-misinformation-problem>
<https://www.msmanuals.com/home/news/editorial/2022/11/07/04/04/medical-misinformation>
<https://www.who.int/europe/news/item/01-09-2022-infodemics-and-misinformation-negatively-affect-people-s-health-behaviours--new-who-review-finds>
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9421549/>
[La liberté de communication audiovisuelle en France - Persée \(persee.fr\)](https://www.persee.fr/doc/la_liberte_de_communication_audiovisuelle_en_france)
www.ejhc.org
<https://www.csis.org/countering-misinformation-lessons-public-health>
[Ebola detectives race to identify hidden sources of infection as outbreak spreads \(nature.com\)](https://www.nature.com/articles/d41586-022-00000-0)
<https://www.bmj.com/content/372/bmj.n272>
<https://www.loc.gov/law/help/social-media-disinformation/germany.php>
<https://www.oecd-ilibrary.org/sites/ce2619da-en/index.html?itemId=/content/component/ce2619da-en>
https://www.oecd-ilibrary.org/governance/building-resilience-to-the-covid-19-pandemic-the-role-of-centres-of-government_883d2961-en
<https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20200203104056/https://gcs.civilservice.gov.uk/news/alex-aiken-introduces-the-rapid-response-unit/>
<https://gcs.civilservice.gov.uk/publications/resist-counter-disinformation-toolkit/>
<https://gcs.civilservice.gov.uk/courses/understanding-disinformation-in-partnership-with-gcsi/>
<https://www.canada.ca/en/democratic-institutions/news/2019/01/safeguarding-elections.html>;
https://ec.europa.eu/info/publications/action-plan-disinformation-commission-contribution-european-council-13-14-december-2018_en
<https://pinghelsinki.fi/en/combating-coronavirus-together-by-sharing-reliable-information/>
<https://www.ft.com/content/3d24b654-187e-4270-b051-acfc350498d2>
<https://www.oecd.org/gov/open-government/public-consultation-draft-principles-good-practice-public-communication-responses-to-mis-disinformation.pdf>

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0236&from=EN>
https://commission.europa.eu/sites/default/files/eu-communication-disinformation-euco-05122018_en.pdf

» [Coronavirus et fausses informations. Les aléas de la liberté d'expression en période de crise sanitaire | Revue des droits et libertés fondamentaux \(revuedlf.com\)](#)

[Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères \(diplomatie.gouv.fr\)](#)

https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/les_manipulations_de_l_information_2_cle04b2b6.pdf

<https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2009/2009580DC.htm>

<https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2018/2018773DC.htm>

» [La Cour européenne des droits de l'homme face aux nouvelles technologies de l'information et de communication numériques | Revue des droits et libertés fondamentaux \(revuedlf.com\)](#)

[L'accès aux réseaux sociaux est un droit constitutionnel selon la Cour suprême des États-Unis \(la-rem.eu\)](#)

[La liberté de communication audiovisuelle en France - Persée \(persee.fr\)](#)

[Recommandation n° 2019-03 du 15 mai 2019 du Conseil supérieur de l'audiovisuel aux opérateurs de plateforme en ligne dans le cadre du devoir de coopération en matière de lutte contre la diffusion de fausses informations - Le CSA et l'Hadopi deviennent l'Arcom](#)

» [La Cour européenne des droits de l'homme face aux nouvelles technologies de l'information et de communication numériques | Revue des droits et libertés fondamentaux \(revuedlf.com\)](#)

https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/les_manipulations_de_l_information_2_cle04b2b6.pdf

<http://www.revuedlf.com/droit-penal/coronavirus-et-fausses-informations-les-aleas-de-la-liberte-dexpression-en-periode-de-crise-sanitaire/>